


Kamil Iwaniak  <https://orcid.org/0000-0002-9630-6420>  
Uniwersytet Śląski  
e-mail: [kamil.iwaniak@us.edu.pl](mailto:kamil.iwaniak@us.edu.pl)

## ***W cieniu wojny. O metaforze konceptualnej i metonimii w opisach wojny na podstawie wybranych artykułów z Onet.pl***

### **Streszczenie**

Artykuł ma na celu refleksję nad sposobami konstruowania, typami i funkcjami metafor konceptualnych oraz powiązaniem metafory konceptualnej z jej językową realizacją (między innymi przez zjawisko rozkładalności znaczenia). Badania prowadzone są z perspektywy kognitywistycznej. Nacisk zostaje położony na teorie dotyczące metafory konceptualnej, takie jak teoria interakcji metafor, teoria interakcji domen, teoria metafory konceptualnej w propozycji Lakoffa i Johnsona oraz amalgamat pojęciowy. Uwzględniono też metonimię i sieciowy model znaczenia. W prowadzonej analizie, która ma charakter jakościowy, wskazano na metafory poznawcze obecne w internetowych tekstach tematyzujących konflikt zbrojny w Ukrainie. Korpus tekstowy pochodzi z portalu informacyjnego Onet.pl, który jest jednym z największych portali internetowych w Polsce o znacznym wpływie opiniotwórczym i może służyć jako źródło do wyciągania wniosków lingwistycznych o bardziej ogólnej naturze.

**Słowa kluczowe:** językoznawstwo kognitywne, metafora, metonimia, wojna, teksty internetowe

### **Wprowadzenie**

Celem artykułu jest analiza metaforyki obecnej w wybranych internetowych tekstach prasowych, stosowanej do opisu i komentowania konfliktu zbrojnego mającego miejsce na terenie Ukrainy. Prowadzone badania mają wskazać na funkcje i funkcjonowanie metafor konceptualnych oraz ich powiązania z nadaną im formą językową (językową realizacją zawartego w nich schematu poznawczego). Wyniki analizy powinny unaocznic wybrane istotne tendencje o charakterze ogólnym odnośnie do konstruowania metafor

poznawczych, jak i pozwolić na orientację w spektrum metafor poznawczych wykorzystywanych do pisania o wojnie.

W części teoretycznej zostanie przygotowana baza koncepcyjna wraz z uzasadnieniami metodologicznymi. Omówione będą pojęcia metafory konceptualnej oraz metonimii. Nastąpi refleksja nad istotą tych zjawisk i ich wartością poznawczą dla człowieka. Rozważania na temat metafory potocznej prowadzone są w odniesieniu do propozycji teoretycznych i metodologicznych, rozwiniętych w ramach paradygmatu językoznawstwa kognitywnego ze szczególnym wskazaniem na teksty Ronalda Langackera.

## Słowo o metaforze poznawczej

Traktowanie metafory jako językowej akrobacji i ozdobnika kojarzonego dość jednoznacznie tylko z poetycką funkcją języka zostało w językoznawstwie kognitywnym poddane w konstruktywną wątpliwość. Nowa optyka, wyłożona przez Lakoffa oraz Johnsona w publikacji pt. *Metafory w naszym życiu*, akcentuje fundamentalną rolę metafory w trakcie posługiwania się językiem w szerokim repertuarze sytuacji codziennych. Co więcej, metaforę należy uznać za mechanizm aktywny podczas konceptualizowania pojęć i wykonywania różnych operacji mentalnych. System struktur pojęciowych, których szczególnym przypadkiem są struktury semantyczne, działa w oparciu o procesy metaforyzacji operujące w obszarze jednostkowego ludzkiego doświadczenia. Procesy te mają na celu zilustrowanie i objaśnienie najistotniejszych zasad funkcjonowania złożonych, najczęściej abstrakcyjnych zjawisk (Szewczyk, 2009: 119–121). Metafory konceptualne różnią się od swoich kuzynów o poetyckiej proveniencji między innymi wysokim stopniem skonwencjonalizowania. Przywołują one powszechnie współdzielone sfery wielozmysłowych doświadczeń oraz zasoby zrozumiałych w danej społeczności referencji kulturowych. Ze względu na daleko posunięte utrwalenie językowe odbiorca komunikatu o metaforycznym charakterze może dość szybko odszyfrować przekaz niedosłowny, posługując się przy tym właściwymi konotacjami nośnika metaforycznego (Dobrzyńska, 1995: 202). Na centralne znaczenie metafory nawet w kontekstach, w których odbiorca niekoniecznie spodziewałby się spotkać wyrażenia figuratywne, wskazuje między innymi Gemel (2015: 92). Konwencjonalność metafor konceptualnych jest wykazywalna nie tylko na podstawie ich utrwalonego statusu w zasobach językowych, lecz także ze względu na wysoki stopień systematyczności widoczny w ich planie konstrukcyjnym. Rzeczona systematyczność umożliwia sformalizowany językoznawczo-kulturowy badawczy opis zjawiska odwzorowywania (mapowania), które zachodzi w ramach metafor poznawczych. Same metafory mogą zostać uznane za uschematyzowane i wieloaspektowe struktury kognitywne o wysokim poziomie abstrakcyjności, które służą jako fundamenty dla realizowanych w warstwie językowej konkretnych wypowiedzi. Związek pomiędzy poszczególnymi wyrażeniami a ogólnym konceptem, na którym wypowiedzi są budowane przy pomocy środków językowych, może zostać zaklasyfikowany i opisany jako relacja typu schemat–ekstensja (konkretyzowanie), wyrastająca z ugruntowanego w językoznawstwie kognitywnym przekonania o wzajemnym powiązaniu struktur poznawczych i językowych.

## Brak domen, brak metafory

Wyrażenia językowe składają się według tez Langackera z bieguna fonologicznego oraz semantycznego, a funkcję tego ostatniego spełnia struktura semantyczna (znaczenie), która jest rodzajem konceptualizacji. Struktura konceptualizacyjna rozciąga się na całość doświadczenia mentalnego, zawierając w sobie pojęcia utrwalone, mechanizmy generowania nowych pojęć, wrażenia percypowane zmysłowo, odczucia haptyczne wraz zachowaniem przestrzennym, wrażenia emocjonalne oraz przyswojone w procesach socjalizacji konteksty społeczno-językowe (Langacker, 2004: 31). By zrozumieć generowanie struktury językowej, zjawiska konotacji i odwzorowywania przebiegającego w metaforach poznawczych, kluczowe jest dokładniejsze objaśnienie pojęcia domeny kognitywnej. Według definicji Evans (2009: 23) domenę możemy postrzegać jako spójną strukturę wiedzową o dowolnym stopniu złożoności, stanowiącą obszar odniesienia podczas charakteryzowania wartości semantycznej innych jednostek pojęciowych. Przykładem mogą być jednostki leksykalne, takie jak: *gorący* lub *lodowaty*, których znaczenie może zostać oddane przy posłużeniu się domeną TEMPERATURA. Domeny rozwijają się więc jako zespoły wiedzy o świecie, zapewniające niezbędny do wytworzenia pojęć kontekst doświadczeniowy. Komplet domen aktywowanych przez wyrażenie językowe, a więc nieodzownych do określenia jego znaczenia, nosi nazwę matrycy (bazy). Wyznaczenie struktury semantycznej (predykcji) ma miejsce w wyniku nałożenia profilu na przywołaną bazę, to jest poprzez wyniesienie konkretnego elementu bazy ponad inne. Profilowanie jest jednym z elementów obszerniejszego pojęcia, jakim jest *obrazowanie*, które za Langackerem (1995: 20) rozumiem jako poznawczą umiejętność człowieka, znajdującą swoje odbicie w różnych językowo-kognitywnych sposobach organizowania treści konceptualnych. Co istotne dla naszych rozpatrywań, znaczenie wyrażenia nie wynika wyłącznie z elementu wyróżnionego (profilu, desygnatu), ale jest konstruowane przez podświetlony obszar domeny przy współdziałaniu bazy, względem której nastąpiło wyróżnienie. Komunikacyjnie przydatna natura zogniskowanego fragmentu bazy może zostać ustalona wyłącznie w otoczeniu danej domeny lub domen, które spełniają rolę ramy interpretacyjnej (Langacker, 1988: 59–60). Działanie metafory można rozpatrywać w kategoriach ogniskowania uwagi odbiorcy, ponieważ uwydatnia pewne cechy zjawiska, może natomiast pomijać i wygaszać inne. Do jej funkcji należą między innymi funkcja fatyczna prowadząca do wzbudzenia zainteresowania przekazem; funkcja ilustracyjna, która przy jednoczesnym braku całościowego i wyczerpującego ujmowania zjawiska pozwala na rozwinięcie zamierzonego przez nadawcę kontekstu informacyjnego, a przez wyróżnianie określonych podobieństw indukuje określony sposób odbioru i wartościowania danego stanu rzeczy. Jeśli metafora przyczynia się do lepszego rozumienia pojęć abstrakcyjnych, spełnia wówczas funkcję heurystyczną (Cymanow-Sosin, 2010: 151). Dla postawionych w tekście celów analitycznych najważniejsza jest funkcja ilustracyjna, która implikuje takie obrazowanie poruszanej treści, aby przekazać odbiorcy komunikatu zamierzony punkt widzenia i perspektywę, i aby odesłać go do określonych konotacji. Spore znaczenie dla celów niniejszego tekstu ma również obserwacja Gemela (2015: 92) o tym, że domena pojęciowa obejmuje obok elementów ściśle konceptualnych i empirycznych, także

konotacje pragmatyczne i kulturowe. Według mnie możemy nawet mówić o tym, że nie ma elementów konceptualizacyjnych bez uprzedniej empirii. A że naszym bezpośrednim otoczeniem jest najczęściej środowisko społeczne, możemy sformułować wniosek, iż nie ma treści konceptualnej bez inherentnej zawartości kulturowej.

Metafora pojęciowa presuponuje istnienie źródłowej domeny kognitywnej, która niezadko zakotwiczona jest w bezpośrednich doświadczeniach zmysłowych. Jej elementy w procesie obrazowania rzutowane są na inną przestrzeń mentalną, a więc na skutek metaforycznego przesunięcia wprowadzane są i aktualizowane w innej domenie – domenie docelowej (Filar, Kotuła, 2014: 324). Jako przykład rozumienia treści domeny docelowej przy pomocy pojęć wchodzących w skład domeny źródłowej Gemel (2016: 175) podaje następujące zdanie: *wychodząc od wątpliwych przesłanek, Jan doszedł do rewolucyjnych wniosków*. Zdanie to obrazuje efekty metaforycznego przeniesienia elementów z jednej domeny do innej. Sfera doświadczeń niematerialnych, powiązana z podjęciem kognitywnego trudu i prowadzenia operacji umysłowych staje się łatwiejsza w opisie i analizie dzięki porównywaniu ich do pojęć konceptualizowanych na gruncie doświadczeń zebranych w życiu codziennym. Dostrzegalne pary elementów analogicznych zaczerpniętych z dwóch przystawionych do siebie w metaforze domen to na przykład podróżnik – myśliciel; początek podróży – przesłanki; cel podróży – wniosek; droga – proces rozumowania.

## Metafora modelem kognitywnym – rzecz o modelu sieciowym i nie tylko

Jak twierdzi Jäkel (2003: 43), metafory konceptualne tworzą idealizowane modele kognitywne, czasem podnoszone do rangi kulturowo reprezentatywnych modeli myślowych, w których rozpoznać można obraz świata danej wspólnoty językowej. Modele kognitywne, które w tekście zrównują ze schematami kognitywnymi pozwalają na profilowanie podstruktur różnych domen, co manifestuje się w zróżnicowanych wyrażeniach językowych, bazujących jednak na zbieżnym koncepcie. Mechanizm tego zjawiska trafnie obrazuje zaproponowany przez Langackera model sieciowy, w którym poszczególne węzły reprezentują jeden ustalony sens jednostki leksykalnej. Węzły pozostają ze sobą w ścisłych relacjach kategoryzacyjnych, a dokładniej mówiąc, w relacjach schematyzacji i rozszerzenia. Ten typ relacji został już wcześniej w tekście zidentyfikowany w strukturze metafor konceptualnych. Langacker (2004: 31–33) podaje jako przykład jednostkę leksykalną *ring*. Pojęcie „coś okrągłego” jest schematyczne dla pojęcia „okrągły przedmiot”, które z kolei może zostać ukonkretnione w pojęciu „okrągła sztuka biżuterii”. Te mechanizmy obserwowalne są także w dalszym rozbudowywaniu sieci znaczeniowych przy konstruowaniu znaczeń przenośnych. Wyrażenia metaforyczne są zdaniem Langackera (2004: 49–50) radykalniejszym przypadkiem przesunięć semantycznych. Określenie *świnia* referujące do osoby nieporządnej, zachłannej, żarłocznej aktywuje wariant semantyczny, będący rozszerzeniem wariantu bazowego (czy tutaj nawet prototypowego dla tej jednostki). Co ważne, uruchomienie wariantu metaforycznego doprowadza do wtórnej aktywacji wariantu podstawowego, co pociąga za sobą przywołanie całej domeny podstawowej, czyli chlewu,

błota, nieporządku itd. Zjawisko to ma miejsce niezależnie od stopnia złożenia wyrażenia językowego i tak na przykład skutek użycia utartego idiomu (przykładowo *wziąć byka za rogi*) wywoływana zostaje dwuwarstwowa reprezentacja semantyczna, przydatna do objaśnienia jakiegoś stanu rzeczy, a także ze względu na dwutorowe otwieranie różnych domen kognitywnych i konotacji – użyteczna w procesach wartościującego profilowania. Współdzielony sposób postrzegania rzeczywistości i zbieżne wzorce prowadzenia komunikacji wiedzy odwołującej się do określonych zasobów kulturowych znajdują wydzźwięk w czynniku kognitywno-kulturowym realizacji wyrażen metaforycznych. Interpretacja metafory *miłość to powietrze* (Kiklewicz, 2006: 239–240) zachodzi przez odwołanie do najbardziej uogólnionego i utrwalonego społecznie oraz językowo schematu: kiedy mówię/myślę o X, myślę coś o Y → kiedy mówię/myślę o X, myślę coś o Y, a myślę o Y to, co zgodnie z normą (kulturową) myśli się o Y (Y ma zakodowane w sobie referenty i cechy prototypowe) → mówiąc o miłości, przytaczam więc wiedzę na temat powietrza → zgodnie z normą myślę o powietrzu jako niezbędnym do życia → myślę o miłości, że jest niezbędna do życia.

Dzięki metaforom uczymy się więc dostrzegać zbieżności nawet pomiędzy uważanymi za odległe od siebie sferami doświadczeniowymi, a to, co nieznanne, zostaje przybliżone kognitywnie (można powiedzieć metaforycznie, że obcość zostaje oswojona). Black (1971: 228) pisał, że prawidłowe rozumienie treści metaforycznych jest efektem przyłożenia znaczeń konotowanych przez słowo (słowa) użyte niedosłownie (w metaforze językowej to tak zwany focus, nośnik, przedmiot pomocniczy) do otoczenia tekstowego, użytego w konwencjonalnym znaczeniu (tj. frame, temat, przedmiot zasadniczy). W metaforze *Człowiek człowiekowi wilkiem* eksplikującej to zjawisko *człowiek* stanowi frame, natomiast *wilk* występuje w funkcji focus. Do zrozumienia cytowanej metafory nieodzowne jest współdzielenie przez uczestników sytuacji komunikacyjnej w wystarczającym stopniu tego samego zasobu przekonań i skojarzeń w odniesieniu do wilka, którymi są przede wszystkim elementy wiedzy potocznej i stereotypy. Metafora nasuwa więc na przedmiot zasadniczy zestaw implikacji skojarzeniowych związanych z przedmiotem pomocniczym, przez co przeorganizowuje cechy tematu i oferuje określoną perspektywę patrzenia na dane zjawisko. Owe skojarzenia stanowią odbicie przeciętnej wiedzy użytkownika języka, przy czym o efektywności metafory decyduje nie weryfikowalna prawdziwość przywoływanych informacji, ale raczej łatwość ich aktywizacji (Black, 1962: 44–45).

## Od interakcyjnej teorii metafor do integracji pojęć

Interakcyjna teoria metafor (Soroko, 2006: 3) idzie w opisie kompleksowości tego systemu jeszcze dalej. Teoria ta powstała w oparciu o badania wykazujące, że więcej niż połowa znaczeń generowanych przez metafory w komunikacji to znaczenia nowe i wynikające z synergicznego współdziałania elementów składowych. Z tego powodu jej centralnym postulatem jest zrezygnowanie z redukcjonistycznego podejścia do metafory, które zawęża ją tylko do porównania. W umyśle osoby słyszącej metaforę *człowiek jest wilkiem* powstaje emocjonalnie zabarwiony obraz człowieka, który jest drapieżny, niesie ze sobą spore

zagrożenie, przypuszcza bezlitosne ataki zorganizowane w watasze itp. Jednocześnie, jak wskazuje Waggoner (1990, za: Soroko, 2006: 3): „jeśli nazwanie człowieka wilkiem stawia człowieka w innym świetle, to także wilk staje się bardziej ludzki”. Skojarzenia implikowane przez przedmiot pomocniczy nie pozostają zupełnie niezmienione, lecz także podlegają zmianom metaforycznym. Teoria interakcji znajduje swoje poszerzenie w modelu interakcji między dziedzinami metafory, który nie ogranicza postrzegania metafory do poziomu występujących w niej pojęć specyficznych, ale rozszerza jej rozumienie (które nazywam rozumieniem konstruującym) do poziomu domen tych pojęć, podkreślając bardziej globalną naturę powiązania między domenami. Wyraźnie rozumienie w metaforze wychodzi poza pojęcia zawarte w metaforze, co pozostaje w zgodzie z modelem sieciowym, w którym każdy wariant semantyczny (węzeł sieci) funkcjonuje jako punkt wejścia do siatki relacji specyfikujących, a w konsekwencji do siatki konceptualnej stanowiącej zasoby wiedzy o świecie, którą zbudował dany użytkownik języka (Majer-Baranowska, 2004: 93). W wyniku zintegrowania przedstawionych dotychczas kroków analitycznych nasuwa się wniosek, że pojawienie się metafory nie tylko bezpośrednio wpływa na rozumienie obydwu pojęć mieszczących się w niej, ale rezonuje w szerszej skali i oddziałuje także na percepcję niezwerbalizowanych pojęć zawartych w domenach semantycznych okalających temat i nośnik (Soroko, 2006: 4). Za koronne spostrzeżenie teorii interakcyjności Czarnocka i Mazurek (2012: 11–12) uważają „tezę o kreatywności” sformułowaną przez Blacka, która bazuje na przekonaniu, iż metafory mogą opierać się na istniejącym podobieństwie, ale trafniej byłoby powiedzieć, że takie podobieństwo jest raczej skutkiem działania metafory, dzięki czemu kreowany jest naddatek znaczeniowy i otwierane są nowe perspektywy służące szczególnemu oglądowi poruszanego stanu rzeczy. Stanowi to o tym, że metafora spełnia funkcję wszechstronnego narzędzia poznawczego. Do takich konkluzji dochodzi też Olsson (1991: 48), upatrując funkcji metafory w tym, aby „przenosić znaczenia z jednego poziomu na drugi; służyć jak stereoskop idei; tworzyć możliwe światy, być poznającym i twórczym w tym samym czasie”. Badania metafor, w których centrum znajdowały się interakcje pomiędzy domenami, doprowadziły do wytworzenia teorii integracji pojęciowej (ang. *conceptual blending*), której ważnym osiągnięciem jest wyróżnienie przestrzeni rodzajowej (ang. *generic space*) oraz przestrzeni integrującej (ang. *blended space*, amalgamat). Przestrzenie te współwystępują z nazwanymi wcześniej domenami wyjściowymi: źródłową oraz docelową.

W przestrzeni rodzajowej znajdują się struktury, które umożliwiają operacje odwzorowania z jednej domeny do drugiej. Struktury te przypominają wspomniane wcześniej podobieństwo cechujące wybrane domeny. Między składnikami przestrzeni wyjściowych można obserwować między innymi relacje przyczynowo-skutkowe, metonimiczne, analogii, dysanalogii. Elementy tych przestrzeni zostają w procesie integracji pojęciowej „stopione”, co owocuje wyłonieniem się zintegrowanej przestrzeni mentalnej, niosącej naddane znaczenie (Tabakowska, 2010: 596–597). Powstała przestrzeń o nowym, emergentnym znaczeniu może mieć zróżnicowaną strukturę wewnętrzną, co wyraża się w przechowywaniu elementów czerpanych z obydwu domen, jak i elementów nieobecnych w żadnej z nich lub obserwowanych tylko w jednej (Pietrzak-Porwisz, 2007: 40). Przykładami integracji pojęciowej może być idiom *kopać sobie grób* (Fauconnier, 1997:

168–169), gdzie zauważalna w domenie źródłowej intencjonalność czynności zostaje w amalgamacie zamieniona na brak świadomości. Udaną ilustracją zjawiska integracji pojęciowej jest też porównanie *ten chirurg to rzeźnik* (Jabłońska-Hood, 2016: 156–159), w wyniku którego krystalizuje się amalgamat o właściwościach nieobecnych w wyjściowych przestrzeniach. W tym przypadku nowym aspektem znaczeniowym jest element aksjologiczny – porównanie to ma przecież wyrażać mocną krytykę wyrażoną wobec lekarza, którego praktyki są dalekie od aprobowanych standardów.

## Wachlarz metafor

Przedstawiony ogólny mechanizm odwzorowywania, szukania analogii, wyróżniania określonych aspektów jest zbieżny dla tworzenia metafor konceptualnych. Występują pomiędzy nimi pewne różnice, co zostało uchwycone w typologii, zaproponowanej przez Lakoffa i Johnsona (za: Pietrzak-Porwisz, 2007: 33–34), którzy wyróżnili metafory typu orientacyjnego, ontologicznego oraz sytuacyjnego. Metafory orientacyjne odwzorowują treści konceptualizacyjne w domenie przestrzeni, nadając pojęciom lub systemom pojęć orientację przestrzenną (na przykład orientacyjna metafora konceptualna ZŁE = W DÓŁ realizowana między innymi przy pomocy metafor językowych, takich jak: *podupadł na duchu, jest na dnie, wpadł w dołek*). Metafory ontologiczne występują natomiast często jako sposoby na upojęciowanie bytów niematerialnych, do których można zaliczyć rozmaite abstrakta, wydarzenia, czynności, stany mentalne i emocjonalne. Powstają wówczas, kiedy pojęcie bez konkretnego denotatu jest konceptualizowane jako kwantyfikowalne zjawisko materialne (na przykład UMYSŁ = MASZYNA we frazach: *przepaliły mu się styki, w końcu zatrybił, zakodował coś sobie*). Ostatnią z wyszczególnionych grup tworzą metafory strukturalne, które opierają się na przeniesieniu z jednej domeny do drugiej całych strukturalnych wzorców, jak widać na wcześniej przytoczonym przykładzie metafory MYŚLENIE = PODRÓŻ.

## Metafora językowa jako uszczegółowienie metafory konceptualnej a rozkładalność znaczenia

Skoro metafora konceptualna ma status schematu pojęciowego, a więc abstraktu uogólniającego pewną relację pomiędzy dwiema domenami, który podlega następnie ukonkretnieniu w metaforach językowych, to warto poświęcić nieco uwagi metaforze językowej i zauważalnym w jej budowie składnikom korelującym z wyjściową metaforą poznawczą. Strukturalna definicja metafory podana przez Chlewińskiego (1999: 26) zakłada, że jest ona „wyrażeniem językowym (A), w którym cechy znaczeniowe (B) jednych wyrazów zostają przeniesione na A na zasadzie zauważonego między nimi podobieństwa”. Powołując się na prace Richardsa Soroki (2006: 2), pisze o prymarnych elementach metafory, to jest o temacie i nośniku, które znajdują się na tej samej podstawie, tworzonej przez łączące je podobieństwo. Nośnik jest odpowiedzialny za nasuwanie na temat zamierzonej

informacji werbalnej i formowanie zamierzonego komunikacyjnie wyobrażenia. Interakcyjna koncepcja metafor w ujęciu Blacka, którą w swoim tekście tematyzują też Czarnocka i Mazurek (2012: 11), zakłada nie tylko podobieństwo znaczeń przedmiotu podstawowego i pomocniczego, ale także podobieństwo kompleksów zdań o tych dwóch obiektach. Jest to daleko sięgające przypuszczenie, że relacje między obiektami języka są kompatybilne wobec relacji między układami przez nie ujmowanymi; inaczej mówiąc, postulowana jest śmiała teza o izomorfizmie strukturalnym nie tylko pomiędzy układem pierwotnym i wtórnym metafory (które zrównuję w tekście ze źródłową i docelową domeną kognitywną), lecz także pomiędzy zdaniami. Teoria ta posuwa się w moim odczuciu do zbyt dużych uogólnień i generalizacji, dodatkowo zawężona jest do analizy metafor wyrażanych kompleksami implikacyjnymi w postaci zdań (co nie wyczerpuje zakresu wyrażen metaforycznych). Zwraca ona jednak uwagę na istotne zagadnienie, a mianowicie na istniejące strukturalne analogie widoczne w wewnętrznej konstrukcji metafory konceptualnej i językowej. Dobór jednostek leksykalnych nie pozostaje bez znaczenia w metaforycznym kształtowaniu przekazywanego sensu. Ten wpływ jest dostrzegalny między innymi na jednym z parametrów obrazowania, nazywanym przez Langackera (2004: 60) rozkładalnością. Ta płaszczyzna oddziałuje na strukturę semantyczną wyrażenia, która zależy od tego, w jakim stopniu użytkownicy języka dostrzegają (w bardziej lub mniej uświadomiony sposób) wartości wnoszone przez morfemy składowe. Nowo powstałe wyrażenia, do których zaliczam metafory poetyckie, są zazwyczaj rozkładalne w większym stopniu – mocniej więc przywoływane są struktury składowe podczas ich tworzenia i używania. Wyrażenia bardziej rozpowszechnione, które podległy już zleksykalizowaniu, w większym stopniu aktywowane są holistycznie, niezależnie od części składowych.

W parach takich jednostek, jak *pork–pig meat*, *father–male parent* obecna jest intuicyjnie wyczuwalna różnica. Choć baza doświadczeniowa przytoczonych pojęć, jak i profil (desygnat) są zbieżne, to przez różną formę językową (strukturę powierzchniową) konstrukcje te uzyskują inny stopień rozkładalności, która uwypukla obecność elementów semantycznych profilowanych przez struktury składowe. Podobnie para *gravel–pebbles* lub *obuwie–buty*, gdzie w drugim leksemie forma liczby mnogiej uwypukla mnogość obiektów.

Z tego powodu wnioskuję, że struktury operujące obrazowością i bazujące na przesunięciu metaforycznym, zgodnie ze wspomnianą już w tekście aktywacją wtórną, cechują się wysokim stopniem rozkładalności (na przykład *zatrzybić* zdaje się mocniej uwypuklać moment udanego przeprowadzenia mentalnej operacji aniżeli *zrozumieć*). Może to prowadzić do ich wyższej efektywności w docieraniu do odbiorcy poprzez wyrazistsze nawiązywanie do bodźców zebranych zmysłowo i bezpośrednio. Szczególnie istotne jest to w tekstach prasowych, których autorzy aktywnie zabiegają o uwagę czytelnika, chcąc także szybko przekazać informacje, nierzadko wraz z zestawem konotacji o wartościującym potencjale.



## Metonimia

Metonimia jest zjawiskiem, które występuje w wielu wyrażeniach językowych, a według kognitywistów jest środkiem ludzkiego myślenia, strukturyzuje je i wraz z metaforą odpowiada za tworzenie nowych wariantów znaczeniowych. Istotą tego procesu jest zastąpienie nazwy jednej rzeczy nazwą innej rzeczy, przy czym dane obiekty pozostają wobec siebie w relacji semantycznej przyległości, czyli położone są w obrębie tej samej struktury konceptualnej, na przykład tej samej domeny poznawczej. Mówiąc inaczej, nie potrzeba znacznego wysiłku kognitywnego, aby przejść z jednego pojęcia do drugiego w bazie doświadczeniowej (na przykład *dach nad głową, skromne progi, cztery ściany, własny kąt* w metonimiczny sposób zastępują pojęcie *dom*). Położenie w obrębie tej samej struktury konceptualizacyjnej stanowi podstawowe kryterium różnicujące metonimię od metafory, gdzie ta druga łączy dwie domeny, nierzadko mocno od siebie oddalone (Pietrzak-Porwisz, 2006: 30, 32). I tak w zdaniu *Hitler zniszczył Europę* nazwisko przywódcy nazistowskich Niemiec odnosi się do niemieckich wojsk. Jednocześnie jednak przy takim przedstawieniu treści pojawia się element aksjologiczny odnoszący się do Hitlera, co pokazuje, że metonimia podobnie jak procesy metaforyzacji odgrywa dostrzegalną rolę w kształtowaniu nowych znaczeń.

## Wyrażenia metaforyczne a teoria podwójnego kodowania

Współdziałanie systemu werbalnego i obrazowego dokonujące się w transformowaniu poziomu logiczno-słownego na poziom analogiczno-wyobrażeniowy, co wydaje się sednem wyrażen metaforycznych, możliwe jest prawdopodobnie dzięki mechanizmowi nazywanemu koncepcją podwójnego kodowania, zaproponowanemu przez Paivio. Koncepcja ta zakłada, że wykorzystujemy dwa odrębne, działające jednocześnie systemy poznawcze: werbalny i wyobrażeniowy. Systemy te pozostają w ściślejszej współpracy i jeśli jeden z nich zostanie uruchomiony, zapoczątkuje aktywność drugiego (Paivio, 1986: 24–26). W procesie czytania, na przykład tekstów prasowych, osoba czytająca scala informacje wizualne (kod analogowy) z informacjami werbalnymi (reprezentacje symboliczne). W ten sposób odbiór wypowiedzi pisanej staje się łatwiejszy, a przekaz zostaje wzmocniony. Podwójne kodowanie okazuje się korzystne dla procesów rozumienia i zapamiętywania (Paivio, 1986: 125).

Podsumowując dotychczasowe rozważania, możemy powiedzieć, że przekazywanie wielu informacji dokonuje się przez wypowiedzi skonstruowane metaforycznie. Metafora językowa pozostaje w bezpośrednim związku z metaforą poznawczą, której przypada ważna rola w procesach myślowych człowieka. Metaforyzacja nie tylko ułatwia postrzeganie zjawisk przez odwołanie się do innych procesów, ale okazuje się też narzędziem twórczym, którego skutkiem jest generowanie pojęć o nowych właściwościach (amalgamat pojęciowy). Mechanizmem (nierazko sprzężonym z metaforą) jest metonimia. Analizowane zagadnienia mogą być w przekonujący sposób wyjaśniane na gruncie paradygmatu kognitywistycznego oraz teorii podwójnego kodowania.

## Metafory konceptualne obecne w tekstach portalu Onet.pl odnoszących się do wojny w Ukrainie

Analiza metafor językowych umożliwia ekstrakcję metafor konceptualnych, które pokazują, w jakich obrazach ujmowane jest dane zjawisko.

W części empirycznej zostanie przedstawiona analiza jakościowa wyrażen metaforycznych, które pochodzą z wybranych artykułów opublikowanych przez portal Onet.pl od lutego do kwietnia 2022 roku<sup>1</sup>. Wszystkie teksty prasowe odnoszą się do trwającego w czasie pisania tego artykułu konfliktu zbrojnego mającego miejsce w Ukrainie. Analiza ma na celu pokazanie, za pomocą jakich obrazowych modeli poznawczych (metafor konceptualnych) dziennikarze opisują wojenną rzeczywistość.

1. Ukraińskie wojsko odbiło z rąk rosyjskich ponad 30 miejscowości.
  - 1a. ...nie chcą oni pozostać z pustymi rękami w czasie, gdy Rosja prowadzi agresję wojskową.
  - 2a. ...byłem pewien, że jest to tylko prężenie mięśni przez władze rosyjskie.

Wybrane fragmenty wypowiedzi (1–2a) zawierają frazeologizmy somatyczne, w których obserwowane są relacje metonimiczne. W przykładzie 1 *ręce* zastępują żołnierzy. Sprawowanie kontroli nad danym obszarem przyrównane zostaje do trzymania obiektu w dłoni (garści). Można więc stwierdzić współwystępowanie i wzajemne uzupełnianie się procesów metonimii i metaforyzacji.

Wyrażenie *puste ręce* oznaczające bezradność możemy interpretować jako metaforę konceptualną podobną do obecnej w przykładzie 1: RĘKA = SPRAWSTWO/WPŁYW. W przykładzie 1a przesunięciu metaforycznemu ulega jednak nie tylko *ręka*, ale także towarzysząca jej przydawka może być odczytywana przenośnie. Na dosłownym poziomie chodzi o brak broni (o czym też wnioskujemy z kontekstu tekstowo-sytuacyjnego) trzymania w rękach, ale sens tego wyrażenia powinien być odczytywany szerzej, wówczas *puste ręce* odnoszą się do niedoboru ogólniej rozumianych możliwości działania, bezbronności. Warto zwrócić uwagę, że zauważona w tych fragmentach metafora poznawcza realizowana jest w wielu innych wyrażeniach, takich jak: *mieć związane ręce, wymknąć się z rąk, ręce opadają, być narzędziem w czyichś rękach, machnąć na coś ręką*. W każdym z tych przypadków aktywność człowieka, w tym także ta faktycznie niemanualna, sprowadzona jest do ruchów ręki, a sama ręka zajmuje w tak kształtowanym modelu poznawczym miejsce przynależne osobie. Tego rodzaju konceptualizację widać jeszcze jaskrawiej w angielskim wyrazie *arms* desygnującym zarówno ramiona, jak i broń.

3. Będą walczyć o Mariupol do ostatniej kropli krwi.
4. ...potwierdził, że zamiast próbować zmyć krew ze swoich rąk, jeszcze bardziej zagnurza je w rzece cierpienia narodu ukraińskiego.
  - 4a. Wszyscy, którzy pomagają Putinowi, handlując z nim czy wspierając go na arenie międzynarodowej, mają krew na rękach.

<sup>1</sup> Lista odnośników do artykułów stanowiących teksty źródłowe, z których pobrano analizowane fragmenty, znajduje się na końcu tekstu. Artykuły przyjmują różną formę – obejmują zarówno teksty relacjonujące, jak i wywiady, wszystkie natomiast odnoszą się do konfliktu w Ukrainie.

W skład matrycy pojęcia *wojna* należy między innymi *rew*. Biologicznie odpowiedzialna za podtrzymywanie procesów życiowych, kulturowo konotowana nawet ze szczególnymi mocami (nie bez przyczyny wampiry, by kontynuować swoją egzystencję, skazane były na poszukiwanie świeżej krwi). Przyczynienie się do przelewania krwi, która zostawia ślady – nawet, jeśli te nie są zauważalne gołym okiem – piętnowane jest przy pomocy wyrażen obecnych w przykładach 4 i 4a. Jeśli ktoś podejmuje decyzje pociągające za sobą utratę życia ludzkiego, choćby w sposób niebezpośredni, tego ręce splamione są krwią, która to metonimicznie zastępuje człowieka – ofiarę. Co więcej, ta metonimia prowadzi do wykształcenia dodatkowych aspektów znaczeniowych – *rew* nie tylko symbolizuje człowieka, ale dodatkowo zaznacza, że ten człowiek nie żyje, a okoliczności jego śmierci były najpewniej nagłe i brutalne. Podobnie całe wyrażenie *mieć rew na rękach*, które kieruje perspektywę na sprawcę, ma wyraźny element aksjologiczny (szczególnie przez powiązanie *krwi* z *zaplamieniem* lub *zbrukaniem*). Przykład 4 pokazuje interesujący z językowego punktu widzenia zamiar rozbudowywania wprowadzonego obrazowania metaforycznego przez wkomponowanie do wypowiedzi pokrewnych metafor konceptualnych (*zmywanie krwi a zanurzanie ich w rzece cierpienia*). Para metafor konceptualnych zostaje połączona stosunkiem syntagmatycznym, co jest możliwe poprzez współwystępowanie czasownika *zmywać* i rzeczownika *rzeka* stosunkowo niedaleko siebie w tej samej domenie konceptualnej. Procesom metaforyzacji podlegają więc eksplicitnie całe kompleksy znaczeniowe.

5. ...szybko ten pułk został wcielony w szeregi armii ukraińskiej, w jej system zaopatrzenia i dowodzenia.

5a. W jego przypadku może zadziałać psychologia wilka otoczonego z każdej strony, który broniąc się, gryzie wszystkich i wszystko.

5b. ...pułk „Azow”, który zaszedł im za skórę już w czasie poprzedniej wojny.

W przykładzie 5 uwagę zwraca imiesłów bierny czasownika *wcielić*. Struktura semantyczna tego czasownika jest mocno zależna od perspektywy i punktu widzenia. Wcielanie może być rozumiane jako nadawanie abstrakcyjnej jednostce B konkretnej formy przez jednostkę A (przy czym B kształtuje się pierwotnie wewnątrz A, na przykład *Jan wcielił swój pomysł w życie*) albo jako wbudowywanie jednostki B w jednostkę A jak w przykładzie 5. Komponenty konceptualne niezbędne dla struktury semantycznej tego czasownika pełnią funkcję, rozumianych za pracami Langackera, landmarka (A) i trajektora (B)<sup>2</sup>, który znajduje się w ruchu z wnętrza lub do wnętrza landmarka. Chociaż czasownik *wcielać* desygnuje relację zachodzącą pomiędzy jednostkami obecnymi w wysokoabstrakcyjnym schemacie, do którego sprowadziliśmy omówione warianty znaczeniowe, to zawarty w nim morfem *ciało* poprzez przeniesienie metaforyczne przypisuje jednostkom A i B cechy organizmu (skoro B staje się częścią A przez proces wcielania, to znaczy, że A jest ciałem lub obiektem posiadającym jego cechy, które wchłania mniejszy element). Obecna w cytowanym zdaniu metafora jest typowym przykładem dla mówienia o strukturach państwowych lub ich jednostkach wojskowych jako o strukturach biologicznych. Rozumienie

<sup>2</sup> Pojęcia landmarka i trajektora omawia Langacker na przykład w pracy *Wykłady z gramatyki kognitywnej: Kazimierz nad Wisłą, grudzień 1993*.

struktur państwowych w kategoriach świata ożywionego widoczne jest w dalszych przykładach, między innymi w 5b, gdzie owo ciało powleczone jest skórą, do której może się ktoś dobrać, a nawet za nią zająć. Ten obraz kieruje odbiorcę do sfery doznań i bodźców cielesnych, przez co uwypuklona zostaje dokuczliwość działań atakującej jednostki wojskowej. Fragment wypowiedzi z przykładu 5a bazuje na metaforycznym zrównaniu danej osoby czy grupy osób ze zwierzęciem, przy czym istotną rolę odgrywa tu opisywana wcześniej potoczna wiedza użytkownika języka, nabyta bezpośrednio lub niebezpośrednio przez środowisko kulturowe wraz z utrwaloną siecią konotacji (może być wtedy uznana za wiedzę archetypową, realizowaną przez strukturę językową o charakterze alegorycznym). Jeśli ktoś zachowuje się jak wilk – a, co więcej, ma wilczą psychikę – popadając w opresję, zaczyna kąsać bez opamiętania całe otoczenie (ten sens zostaje zaakcentowany przez efektywną retorycznie frazę *wszystkich i wszystko*).

6. pokazali, że są po stronie kasy i dyktatury, a nie po stronie życia i demokracji.

7. A konkretnie, że chodzi o zgodę Zachodu na trwałe wchłonięcie republik donieckiej i ługańskiej.

7a. Wojna spowodowała, że Zachód się obudził.

7b. że świat zewnętrzny znów się będzie Rosji bał, a sama Rosja „wstanie z kolan”.

Obrazowanie treści w wypowiedzi 6 odbywa się zarówno przy pomocy metafory ontologicznej, jak i pewnego rodzaju metafory orientacyjnej. Działanie tej pierwszej przejawia się w przedstawieniu pojęć abstrakcyjnych, takich jak *dyktatura* czy *demokracja* jako przedmiotów materialnych, którym można wydzielić określone miejsce w przestrzeni. Pojawia się też rozdzielenie wyobrażonej przestrzeni – wprawdzie nie w orientacji pionowej góra–dół, ale na strony, co powiązane jest z kategoryzacją urzeczownikowionych pojęć. To rozmieszczenie przestrzenne prowadzi do przeciwstawienia sobie wybranych pojęć, wykazując silny walor wartościujący (na płaszczyźnie językowej efekt ten dodatkowo wzmacniany jest przez powtórzenie leksemu *strona*). W przykładach 7–7a widoczna jest metonimia, która przenosi cechy cywilizacyjno-kulturowe na określenia geograficzne. W ten sposób kraje położone na terenie Europy Zachodniej są przedstawiane w zasadniczo uproszczony sposób jako jednorodny *Zachód*. Cechy cywilizacyjne, zachowania polityków i społeczeństw (nie zawsze zresztą są one zupełnie spójne, choć względnie porównywalne) projektowane są strukturą semantyczną leksemu *Zachód*, którego podstawową domeną jest geografia fizyczna. Szeroko pojęta płaszczyzna ekonomiczno-społeczna zostaje wprowadzona do znaczenia analizowanego leksemu na skutek metonimii. W przykładzie 7a *Zachód* budzi się, co jest sygnałem metaforyki porównującej konceptualizację o charakterze niematerialnym do zachowania istoty żywej. Jednocześnie *przebudzenie się* w tej wypowiedzi odnosi się nie do snu jako stanu biologicznego, ale do snu jako odrętwienia i niemożności prawidłowej oceny wydarzeń. Można więc zauważyć zespolenie metonimicznego *Zachodu* z *budzeniem się*, co nadaje temu pierwszemu cechy organizmu żywego i dodatkowo wymusza na odbiorcy sięgnięcie do metaforycznego rozumienia *przebudzenia się* (BUDZIĆ SIĘ = ZACZAĆ ROZUMIEĆ). Możliwość prowadzenia takiej metafory, którą nazywam pudełkową lub schodkową, bowiem jedno znaczenie metaforyczne ukryte jest w drugim, jest możliwe dzięki ściśłemu połączeniu ze sobą domen poznawczych, których granice z definicji trudno jest wyraźnie wyznaczyć.

Raczej tworzą one pojemną i otwartą sieć powiązań wiedzy encyklopedycznej i językowej. Przykład 8b posługuje się typową metaforą orientacyjną, w której *Rosja*, znowu rozumiana metonimicznie (nazwa państwa za cały aparat państwowy i społeczeństwo) *powstaje z kolan*. W bezpośredni sposób jest to powiązane z omówioną wcześniej zależnością: do góry = dobrze/więcej. Ruch ciała prowadzący do postawy wyprostowanej ma symbolizować dążenie do odzyskania nadwątlonego poczucia własnej wartości. Jednocześnie obserwowalna jest metafora strukturalna, bowiem reakcja państwa rozumiana jest przez zachowanie człowieka (nazwana część ciała odnosi się wprost do człowieka, a nie do szerszej klasyfikowanej istoty żywej). To znaczenie jest dodatkowo utrwalone przez zwyczaj językowy. Możemy sobie przecież wyobrazić, że ktoś wstaje z kolan po zakończonej modlitwie, która w kręgu judeochrześcijańskim często odmawiana jest w takiej właśnie pozycji – zwyczajowe użycie tego zwrotu nakazuje odbiorcy zgoła inny sposób dekodowania zamierzonej intencji komunikacyjnej.

8. ...ale „apetyty zwykle rosną”.

8a. Apetyt sojuszników na zaspokojenie tych potrzeb jest bardzo duży.

8b. Rosjanie byli przygotowani na zażarte walki o Mariupol.

Do opisu mocnej potrzeby autorzy artykułów internetowych sięgają także po metaforę konceptualną POTRZEBA = GŁÓD. Ambicje wojskowe porównane zostają do odczuwania głodu, a co za tym idzie – także pozostałe elementy domeny JEDZENIE są uruchamiane w procesie interakcji domen: zachowanie pod wpływem dojmującego głodu zmienia się w agresywne, natomiast realizowane cele (takie jak zajęcie terytorium innego państwa) upodabniają się do kolejno pożeranych kawałków pożywienia. Jednocześnie zaspokojenie głodu jest jedną z najbardziej podstawowych potrzeb organizmu, a ze względu na współwystępowanie głodu we frazeologizmach, takich jak *wilczy głód* czy *Bärenhunger*, może być on konotowany jako odczucie wprost zwierzęce lub w przypadku człowieka świadczące o zezwierzęceniu i powrocie do pierwotnych instynktów.

9. Ze wschodu Europy, z Orientu, skąd nadchodzi najpierw światło, nadeszły mroki wojny.

9a. Chcę przywołać jedną zasadę tej duchowej walki – zło zawsze kryje się w ciemności.

9b. Zwierzchnik państwa rosyjskiego wpędzi Europę w mroki wojny.

Fundamentem fragmentów wypowiedzi 9–9b jest metafora konceptualna MROK = ZŁO. Okropieństwa wojny oddane zostają przez odwołanie przez przeniesienie wyobraźni czytelnika w stronę braku światła, które, jak udowadnia Taraszka-Drózdź (2008: 5), występuje w licznych metaforach poznawczych, takich jak: MĄDROŚĆ = ŚWIATŁO, MĄDRY = OŚWIETLONY, STWARZANIE WARUNKÓW POZWALAJĄCYCH NA ZROZUMIENIE = OŚWIETLANIE, ŻYCIE = ŚWIATŁO. Mrok jako brak światła należy wprost odczytywać jako zaprzeczenie wartości obecnych w wymienionych wcześniej domenach docelowych. Mrok to głupota, która niesie ze sobą spustoszenie. Domeny ŚWIATŁO oraz CIEMNOŚĆ zdają się mieć wysoką wartość obrazowania, ponieważ odnoszą się do najbardziej podstawowych wrażeń wizualnych. W przykładzie 9b cały obszar domeny ciemność, to jest *mroki wojny*, wykazuje cechy landmarka, który jest statyczny i do którego Europa może być wpędzona przez *zwierzchnika państwa rosyjskiego*, przez co wskazany zostaje sprawca. W przykładzie 9 dokładnie ten sam region domeny,

identycznie wyrażony językowo, pełni semantycznie funkcję agensa, a przez dynamiczną naturę orzeczenia postrzegany jest jako trajektor tego wyrażenia. Zmienia się więc charakter domeny źródłowej, gdyż symbolizowane mrokiem wojenne zniszczenia raz są stanem, do którego ktoś może być wprowadzony, a raz aktywnie przemieszczają się w jakimś kierunku. Dynamiczny lub statyczny charakter nie wynika bezpośrednio z elementów wchodzących w skład domeny źródłowej (czasem może tak być jak na przykład w przypadku domeny RUCH, która wspomaga konceptualizację wielu domen docelowych, takich jak procesy umysłowe – Iwaniak, 2021). W tym wypadku aspekt mobilności domeny źródłowej (a nawet całości konceptu metaforycznego) wynika z językowego ukształtowania tej wypowiedzi, co pokazuje, że dobór środków językowych bezpośrednio wpływa na sposób mentalnego konceptualizowania przekazywanej treści.

10. ...aby pokazać, jak potworne zniszczenia wojska rosyjskie sięją w stolicy Ukrainy.  
 10a. Rosjanie rozsiewali propagandę o swoich wspaniałych siłach.  
 10b. Ten kraj rozsiewa śmierć...  
 10c. ...sieję zatrważające zniszczenie i horror.

Cytowany materiał pokazuje, że WYSIEWANIE = POWODOWANIE negatywnych zdarzeń. Z tej metafory konceptualnej wyrastają konkretyzujące ją językowe realizacje, w których *rozsiewa się* między innymi *zniszczenie*, *horror*, *śmierć* oraz *propagandę*. Przez odwołanie do takiej metaforyzacji wskazuje się na szeroki zasięg dokonywanej dewastacji, także na pewien brak precyzyjnej logistyki oraz zapewne długotrwałą naturę spowodowanych uszkodzeń (wysianie → żniwa = szkody tu i teraz → przyszłe długofalowe konsekwencje).

11. Próbują zmiekczyć cywilów oraz żołnierzy.  
 11a. ...nieugięta postawa...  
 11b. Moim zdaniem, nie wygląda na to, żeby obrona ukraińska miała pęknąć.  
 11c. Czy są w stanie wyprzeć rosyjską armię? Czy potrafią ją złamać?  
 11d. Rosjanie bardzo szybko napotkali twardy opór Ukraińców.

Przykłady zebrane w sekcji 11 bazują na metaforyze CHEĆ WALKI (OPÓR) = TWORZYWO. Cechy oporu stawianego wrogiej armii zostają oddane przez określenia typowe dla właściwości materiałów. Przeciwwstawianie się napastnikom jest tak zdecydowane, że linia oporu nie *pęknie*, jest więc odpowiednio *twarda*. Można wprawdzie próbować zmniejszyć skuteczność obrońców (*zmiekczać* ich), jednak prawdopodobnie nie cofną się ani na krok, ponieważ ich postawa jest *nieugięta*. W tekście pada pytanie o możliwość *złamania* agresora, którego armia również opisywana jest przez pryzmat własności fizycznych.

12. Wciąż wyją syreny alarmowe, a na miasto spada grad pocisków.  
 12a. Ale lodowaty wicher wojny, który przynosi tylko śmierć, zniszczenie i nienawiść, runął gwałtownie na życie wielu i dni wszystkich.  
 12b. Tam, gdzie kiedyś kwitło duchowe i intelektualne życie społeczne, dziś są popioły i wieje wiatr.

Wybrane z badanych artykułów przykłady pokazują, że autorzy tekstów nie stronią od metafor, które opisują rzeczywistość przy odwołaniu do zjawisk meteorologicznych (na przykład SILNY WIATR = CHAOS I ZNISZCZENIE). Brutalność wojny wyrażana

jest przez niepohamowaną siłę żywiołów. Mnogość pocisków oddana jest przez wspomnienie opadów gradu (12). Wiatr może przyjmować różną intensywność, od lekkiej, przyjemnej bryzy po niszczący huragan. Nie ma wątpliwości, że charakter wojny odzwierciedla najtrafniej nawałnica, która, jak zresztą zostało wyraźnie wyliczone, pozostawia po sobie krajobraz pełen zniszczenia. W przykładzie 12a napotykamy cały konstrukt metaforyczny – impet wojny ilustrowany jest przez użycie leksemu *wicher*, przy czym jest on precyzowany przez przydawkę *lodowaty*, której podobnie możemy przypisać przenośne znaczenie wyrażające brak jakiegokolwiek nadziei, okrucieństwo, brak uczuć (matryca rzeczownika *wicher* zawiera domenę temperatura, której elementy często ulegają przesunięciom metaforycznym, na przykład *ciepłe uczucia*, *gorąca namiętność*, *zimne powitanie*). Obrazowość tej konkretnej metafory zostaje wzmocniona przez wykorzystanie czasownika *runąć*.

Jako najbardziej abstrakcyjny schemat tego czasownika, znajdujący się w centrum jego modelu sieciowego możemy przyjąć: „*ruch nagły o sporej prędkości, zachodzący pod wpływem grawitacji*”. Ekstensje tego schematu możemy odnaleźć między innymi w domenie BUDYNKI (np. *wieżowiec runął*), jak i w domenie ŻYWIOŁY (*lawina runęła*). Częstotliwość językowych realizacji tak profilowanego wyjściowego schematu jest w obydwu domenach porównywalna. Oznacza to, że – w przeciwieństwie do wyjaśnianej wcześniej wtórnej aktywacji zachodzącej pomiędzy węzłem schematycznym lub prototypowym a węzłem ukształtowanym w wyniku metaforycznego rozszerzenia – w cytowanym przykładzie następuje podświetlenie sensu z domeny żywioły, ale jednocześnie sugestywność tego obrazu wsparta jest przez współaktywację węzła obecnego w domenie BUDYNKI, a więc w domenie, którą możemy potraktować jako równoważną w modelu sieciowym skupionym wokół czasownika *runąć*. Dostrzec można zatem relację porównywalną do kohiponimii, zachodzącą pomiędzy całymi domenami (na przykład zarówno „*runięciu*” wiatru, jak i budynku towarzyszy współskonceptualizowany efekt dźwiękowy).

13. ...po wyzwoleniu obwodu kijowskiego od Rosjan.

13a. Miasto jest już wolne od Rosjan.

13b. Po 31 dniach okupacji wojska ukraińskie wyzwoliły spod rosyjskiej okupacji wieś Nowa Basan.

Występowanie domen, które posiadają zbliżony status ważności konceptualizacyjnej i językowej może zostać wykorzystane do wytłumaczenia zjawiska konotacji, a dokładniej wartościowania odbywającego się za ich pomocą. Fragmenty wypowiedzi oznaczonych 13–13b możemy sparafrazować jako: „*dany obszar wolny od Rosjan*”. Fraza przymiotnikowa „*wolny od*” presuponuje występowanie domeny wartościowanej negatywnie, co znajduje odzwierciedlenie na przykład w zwrotach: *wolny od wad*, *wolny od robactwa*, *wolny od chorób*. Antycypowanie takich konotacji syntagmatycznych możemy tłumaczyć jednoczesną aktywacją zasobów kilku domen powiązanych z negatywnymi doświadczeniami. Prowadzi to w wyraźny sposób do mocno negatywnego wartościowania obecności wojsk rosyjskich na danym terytorium.

## Wnioski końcowe i dalsze perspektywy badawcze

W tekście podjęto próbę naszkicowania rozwoju refleksji naukowej nad metaforą oraz metonimią. Obydwa procesy powinny być traktowane jako kompleksowe zjawiska o równoważnie dualnym charakterze zarówno językowym, jak i konceptualnym. W wyjaśnianiu zjawiska metafory przydatne i wzajemnie uzupełniające wydają się teorie interakcji metafor oraz interakcji domen, prowadzące w spójny sposób do teorii metafory konceptualnej oraz amalgamatu pojęciowego.

Kluczowe w wyjaśnianiu sposobu działania metafor konceptualnych (wyobrażeniowych) oraz językowych (symbolicznych) i ścisłego powiązania między nimi są teoria podwójnego kodowania oraz wybrane aspekty teorii zaczerpnięte z językoznawstwa kognitywnego (na przykład pojęcie obrazowania wraz z jego płaszczyznami, takimi jak profilowanie, perspektywa i punkt widzenia oraz rozkładalność znaczenia). Głębsze rozumienie poruszanych zjawisk oferuje optyka kognitywna, w szczególności przez przyłożenie do konstruktów metaforycznych teorii modelu sieciowego. To podejście metodologiczne może, i w mojej opinii powinno, znaleźć kontynuację między innymi w badaniach skoncentrowanych na wartościowaniu prowadzonym przez konotację.

Analiza wybranych tekstów prasowych miała służyć pogłębionej refleksji nad wewnętrzną konstrukcją metafory i realizacją jej obrazującego potencjału podczas recypowania wypowiedzi pisanych przez czytelnika. W ten sposób chciałem zwrócić uwagę na ilustracyjny, poznawczy oraz perswazyjny charakter metafory, co pozostaje w ścisłym związku z głównymi celami, które chce osiągnąć autor tekstu prasowego.

Ustalono obecność metafor typu ontologicznego (co związane jest z umiejętnością urzeczownikowienia pojęć abstrakcyjnych, o której pisał Langacker), metafor orientacyjnych oraz strukturalnych. Występują elementy antropomorfizacji. Uwagę zwróciły również bardziej kompleksowe konstrukty, które pozostawały na pograniczu metafory oraz metonimii lub łączyły w sobie obydwie zjawiska, czasem prowadząc do utworzenia wielopoziomowych struktur, nazwanych przeze mnie metaforami pudełkowymi (schodkowymi) lub skutkowały wykreowaniem szerszej narracji metaforycznej.

Analiza wykazała, że wojna i różne jej aspekty są konceptualizowane metaforycznie i metonimicznie na przykład przy pomocy frazemów somatycznych (między innymi z komponentami głównymi *ręka*, *kręć*). Domeny źródłowe wykorzystywane w tekstach powiązane są z pojęciami, takimi jak: *głód*, *mrok*, *wysiewanie*, *zjawiska metaforyczne* oraz *tworzywa*.

Metafora konceptualna oraz integracja pojęciowa powinny w dalszym ciągu stanowić obiekty badań językoznawczych ze szczególnym uwzględnieniem wzajemnych powiązań między nimi. Dalsze ważne przestrzenie badań oferuje zjawisko konotacji rozpatrywane przy użyciu kognitywistycznego aparatu metodologicznego; zjawiska wartościowania metaforycznego, a także umysłu ucieleśnionego oraz związków pragmalingwistyki i lingwistyki tekstu z językoznawstwem kognitywnym.



## Bibliografia

- Black M. (1971), *Metafora*, „Pamiętnik Literacki”, nr 62/3.
- Black M. (1962), *Models and Metaphors. Studies in Language and Philosophy*, Ithaca.
- Chlewiński Z. (1999), *Umysł – dynamiczna organizacja pojęć*, Warszawa.
- Cymanow-Sosin K. (2010), *Metafory we współczesnej reklamie*, Toruń.
- Czarnecka M., Mazurek M. (2012), *Metafory w nauce*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, nr 1.
- Dobrzyńska T. (1995), *Metafory wartościujące w publicystyce i wypowiedziach polityków*, [w:] A.M. Lewicki, R. Tokarski (red.), *Kreowanie świata w tekstach*, Lublin.
- Evans V. (2009), *Leksykon językoznawstwa kognitywnego*, Kraków.
- Fauconnier G. (1997), *Mappings in Thought and Language*, Cambridge.
- Filar D., Kotuła B. (2014), *Ruch jako domena źródłowa w metaforycznych nazwach stanów mentalnych (na podstawie polskich i słowackich czasowników ruchu)*, [w:] J. Kesselova, M. Imrichova, M. Olostiak (red.), *Registre jazyka a jazykovedy*, Presov.
- Gemel A. (2015), *Językowy model poznania. Kognitywne komponenty w kontynentalnej filozofii języka*, Łódź.
- Gemel A. (2016), *Codziennosc metafory w perspektywie kognitywistycznej. Próba krytycznej analizy*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne”, t. 2, nr 1.
- Iwaniak K. (2021), *Metafory konceptualne w niemieckich związkach frazeologicznych odnoszących się do ludzkich procesów poznawczych*, „Językoznawstwo”, nr 15.
- Jäkel O. (2003), *Metafory w abstrakcyjnych domenach dyskursu*, Kraków.
- Kiklewicz A. (2006), *Teoria metafor pojęciowych: zagadnienia dyskusyjne*, „Język. Komunikacja. Wiedza. Prawo i ekonomika”, nr 1.
- Jabłońska-Hood J. (2016), *Integracja pojęciowa jako fundamentalny mechanizm kreatywności ludzkiej w języku. O wykorzystaniu teorii amalgamatów w analizie humoru angielskiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, nr 1.
- Langacker R. (1988), *A View of Linguistics Semantics*, [w:] B. Rudzka-Ostyn (red.), *Topics in Cognitive Linguistics*, Amsterdam–Philadelphia.
- Langacker R. (1995), *Wykłady z gramatyki kognitywnej: Kazimierz nad Wisłą, grudzień 1993*, Lublin.
- Langacker R. (2004), *Semantyka językoznawcza*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, nr 16.
- Majer-Baranowska U. (2004), *Dwie koncepcje profilowania pojęć w lingwistyce*, „Etnolingwistyka”, nr 16.
- Olsson G. (1991), *Lines of power. Limit of language*, Minneapolis.
- Paivio A. (1986), *Mental representations: a dual coding approach*, New York.
- Pietrzak-Porwisz G. (2007), *Metonimia i metafora w strukturze semantycznej szwedzkich somatyzmów hjärta „serce”, ansikte „twarz” i hand „ręka”*, Kraków.

Soroko E. (2006), *Dlaczego metafora działa? Pytanie o skuteczność terapeutyczną w świetle wiedzy o metaforze*, „Gestalt”, nr 2.

Szewczyk A. (2009), *Funkcje metafor potocznych w tekstach prasowych o polityce*, „Oblicza Komunikacji”, nr 2.

Tabakowska E. (2010), *O przestrzeniach mentalnych i interpretacji tekstów*, [w:] J. Górnikiewicz, H. Grzmił-Tylutki, I. Piechnik (red.), *W poszukiwaniu znaczeń. Studia dedykowane Marceli Świątkowskiej*, Kraków.

### Źródłowe teksty internetowe

*Abp Szewczuk w 35. dniu wojny: Ukraina jest tak silna, bo broni prawdy* (2022), <https://www.onet.pl/informacje/kai/abp-szewczuk-w-35-dniu-wojny-ukraina-jest-tak-silna-bo-broni-prawdy/wpzqcd5.30bc1058> [dostęp: 18.04.2022].

Bayer L., von der Burchard H., Gallardo C. (2022), *Nowa strategia Rosji. „Zachód nie spodziewał się takiej wojny”*, <https://wiadomosci.onet.pl/politico/ukraina-nowa-strategia-rosji-zachod-nie-spodziewal-sie-takiej-wojny/g6r624k> [dostęp: 18.04.2022].

Cieśla L. (2022), *Rosjanie boją się wyjść na ulice Mariupola – mówi gen. Mieczysław Bieniek*, <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/wojna-rosji-w-ukrainie-gen-bieniek-rosjanie-boja-sie-wyjsc-na-ulice-mariupola/epkkwn2> [dostęp: 18.04.2022].

*Komitet ofiar Holokaustu przerażony atakiem na Ukrainę* (2022), <https://www.onet.pl/informacje/kai/komitet-ofiar-holokaustu-przerazony-atakiem-na-ukraine/0vnm1bb.30bc1058> [dostęp: 18.04.2022].

Mzyk K. (2022), *Bohaterska obrona Kijowa. Miasto się trzyma. Jaki plan mogą mieć Rosjanie?*, <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/inwazja-rosji-bohaterska-obrona-kijowa-jaki-plan-moga-miec-rosjanie/829mvz6> [dostęp: 18.04.2022].

*Obwód kijowski wyzwolony, Rosjanie ponoszą duże straty. Podsumowanie dnia* (2022), <https://www.onet.pl/informacje/onetwiadomosci/inwazja-rosji-na-ukrainie-podsumowanie-38-dnia-wojny/4ef50j2.79cfc278> [dostęp: 18.04.2022].

Olejarczyk P. (2022), *W tym miejscu Rosjanie próbują otoczyć wojska ukraińskie. „Oni teraz zużywają ostatnie rezerwy”*, <https://www.onet.pl/informacje/onetwiadomosci/ukraina-sytuacja-na-froncie-walki-na-poludniowym-wschodzie-wchodza-w-kluczowa-faze/3bth169.79cfc278> [dostęp: 18.04.2022].

Przeczyszewski M., Tomasik K. (2022), *Naukowiec i dziennikarz z Rosji: w ciągu kilku dni świat się zmienił*, <https://www.onet.pl/informacje/kai/naukowiec-i-dziennikarz-z-rosji-w-ciagu-kilku-dni-swiat-sie-zmienil/jfj9v6e.30bc1058> [dostęp: 18.04.2022].

Staszak A., Wirwicka A. (2022), *Jego wieś Rosjanie okupowali przez miesiąc. Wstrząsająca relacja: trwał armagedon*, <https://www.onet.pl/informacje/onetwiadomosci/jego-wies-rosjanie-okupowali-przez-miesiac-wstrzasajaca-relacja-trwal-armagedon/2jpw83c.79cfc278> [dostęp: 18.04.2022].

*Ukraińcy zabili rosyjskiego pułkownika. Dowodził elitarnymi oddziałami pod Charkowem* (2022), <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/wojna-rosja-ukraina-ukraincy-pod-charkowem-zabili-wrogiego-dowodce/whw9lpn> [dostęp: 18.04.2022].

*Ukraińska ikona kina wzywa do bojkotu kultury rosyjskiej. „Putin nie jest człowiekiem”* (2022), <https://www.onet.pl/film/onetfilm/ada-rohowcewa-ukrainska-aktorka-nie-chce-mowic-po-rosyjsku-putin-nie-jest-czlowiekiem/4h4zvp0.681c1dfa> [dostęp: 18.04.2022].

*Ukraiński profesor o zbliżającej się „bitwie stulecia” w Donbasie. Pada konkretna data* (2022), <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/profesor-o-donbasie-zbliza-sie-bitwa-stulecia-pada-konkretna-data/vk12c56> [dostęp: 18.04.2022].

*Władimir Kliczko pokazał „prawdę o rosyjskiej wojnie przeciwko Ukrainie”* (2022), <https://sport.onet.pl/boks/wladimir-kliczko-pokazal-prawde-o-rosyjskiej-wojnie-przeciwko-ukrainie-wideo/2fvkgy> [dostęp: 18.04.2022].

*Zelenski mówi o „krwawej ofensywie” Rosji, Duda zabiera głos w sprawie Buczy. Podsumowanie nocy* (2022), <https://www.onet.pl/informacje/onetwiadomosci/wojna-rosja-ukraina-co-wydarzylo-sie-w-nocy-ze-srody-na-czwartek/9frf83v,79cfc278> [dostęp: 18.04.2022].

## Abstract

### **In the shadow of war: Conceptual metaphor and metonymy in descriptions of war. Examples from articles available at Onet.pl**

This article discusses conceptual metaphors – their types, functions and the ways in which they are created. It also reflects on the connection between conceptual metaphors and their linguistic realisation. The research is carried out from the cognitive point of view. Theories related to conceptual metaphors e.g. interaction theory of metaphor, domain interaction model, theory of conceptual metaphor proposed by Lakoff and Johnson; conceptual blending are highlighted. Metonymy and radial structure of meaning are also taken into consideration during the research, which has qualitative character. In the analysis an attempt is made to determine which conceptual metaphors have been used in digital texts devoted to the war currently taking place in Ukraine. Text corpus is based on material gathered from Onet.pl that can be viewed as one of the most influential news websites in Poland and can serve as a representative source to draw more general conclusions.

**Keywords:** Cognitive Linguistics, metaphor, metonymy, war, online published texts